

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

**НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА III:
2. ЈЕЗИК И ЈЕЗИЦИ**

КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2020.

ЈОВАНА Д. БОЈОВИЋ¹

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
БЕОГРАД

ГРИГОРИЈЕ БОЖОВИЋ КАО ДИЈАЛЕКАТСКИ ЛЕКСИКОГРАФ – НА ПРИМЕРУ *ЖЕНСКИХ БРЕСПОСЛИЦА*

У већини путописно-репортерских записа Григорија Божовића може се пратити и лингвистички дискурс, те тако у путопису *Женске бреспослице*, објављеном у *Полиџици* 1932. године, можемо пронаћи сведочанства о лексици карактеристичној за крај у коме је боравио. Овај запис географски се односи на пљеваљски крај, а Божовић је читаоцима *Полиџике* указивао на језичко богатство и специфичност лексике ове области, заправо на лексички микросистем који се односи на денотацију женских одевних предмета. У раду се кроз лексичко-семантичку анализу ексцерпираних лексика указује на специфичност речи чија се употребна вредност у књижевном језику своди на минимум. Како бисмо дошли до сазнања да ли је наша грађа специфична или је део ширег штокавског ареала, она ће бити упоређивана са релевантним подацима из дијалекатске лексикографије. Такође, кроз етимолошку призму сагледава се семантичко поље ове лексичке групе, па ће резултати анализа бити значајни како за лексикологију и лингвокултурологију тако и за традиционалну културу поменутог региона.

Кључне речи: лексика; лексикографија; лингвокултурологија; Григорије Божовић; путописи; Пљевље; женска ношња.

1 jovanab89@yahoo.com

Рад је настао у оквиру пројеката „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (ев. бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Иако је у сабраним делима² Григорија Божовића објављен под називом *Женске десџослице*, овај путописно-репортерски запис, који је први пут објављен у *Полиџици* 1932. године, у оригиналу носи назив *Женске десџослице*.³ Већ у самом наслову путописа сусрећемо се са дијалектизмом *десџослице* који је, очигледно, био у употреби у првој половини XX века у крају у коме је Григорије Божовић у више наврата боравио и који је овековечио у својим путописима. Из разговора са људима овога краја, израз *десџослице* сада користе само старији становници ове области. Читаоци *Полиџике* могли су из пера нашег значајног писца и репортера да докуче, виде и спознају вишедимензионалну слику пљеваљског краја.⁴ Управо ће лексика ове области, коју је забележио Григорије Божовић, а самим тим и сачувао од заборавља, бити предмет наше анализе. До сада је била обрађивана углавном лексика турског порекла у књижевним остварењима овога писца.⁵ Закључне напомене свих ових истраживања потврђују и указују на то колико су Божовићеве улоге, поред оне примарне – књижевноуметничке, биле значајне у очувању српског језика, фолклора, културе, традиције.

„Књижевни аналитичари и писци су језичко-стилски идиом Божовићевих приповедака и путописа истицали и означавали као драгоцен прилог како језичком благау српског језика, тако књижевном језику и изразу“ (Јевтовић, 2005, стр. 221). Такође, у науци налазимо потврду да је језик Григорија Божовића одраз лексичког богатства традиције, као и да се у његовим делима налазе истинска сведочанства дијалекатских језичких идиома (Радовић Тешић, 2015, стр. 473–474).

2 Божовић, Г. (2016). *Пуџојиси*, Београд: Завод за уџбенике.

3 *Полиџика*, 1932-10-30-012, бр. 8790.

4 Григорије Божовић је у Пљевљима боравио 1932. године, али је и „окупацију у Другом светском рату провео у Пљевљима. Ту је од априла 1942. до априла 1943. године био секретар Националног комитета (основао га је окупатор од Срба и Муслимана на патриотској основи) и уредник локалног листа *Пљеваљски весник*“ (Јевтовић, 2004, стр. 10). Након тога, ухапшен је у Ваљеву септембра 1944. од партизанских власти, а 27. децембра исте године пресуђено му је на Војном суду у Београду због „пљеваљског греха“, „за колаборацију са окупатором“. Стрељан је у ноћи између 1. и 2. јануара 1945. у Београду (Аранитовић, 2007, стр. 12–13).

5 Јашовић, Г. (2006). Лексичке јединице оријенталног порекла у приповеткама Григорија Божовића. У: Д. Бојовић (ур.), *Језик и стил Григорија Божовића* (113–122). Косовска Митровица – Зубин Поток: Филозофски факултет – Стари Колашин; Јашовић, Г. (2008). *Лексика оријенталног порекла у његовој прози Григорија Божовића*. Косовска Митровица: Филозофски факултет – Књижевно друштво Косова и Метохије; Микетић, Д. и Микетић, С. (2008). Турцизми у књизи *По Босни и Крајини* Григорија Божовића. *Башџина*, 25, 9–28; Микетић, С. и Микетић, Д. (2016). Топоними турског порекла у приповеткама Григорија Божовића. У: С. Словић (ур.), *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава* (21–39). Лепосавић: Институт за српску културу.

На самом почетку путописа који се односе на пљеваљски крај сусрећемо се са системсколингвистичким запажањима Григорија Божовића, која долазе до изражаја у осветљавању семантизма топонима краја који описује. У запису који и носи назив *Пљевља*, Божовић записује следеће:

„Пљевље је турскога порекла, турска војна станица, паланка на босанском друму. Где су некада била гумна манастира Свете Тројице (*Њлева, њлева - Пљевља* (подв. Ј. Б.)), Турци су подигли војни логор, затим град Ташлице, Таслицу (камењар, камениште), јер је он тако и морао бити прозван, пошто су Турци по свом обичају истребили крстату шуму око путова и својих станица, те је остао камењар.“ ... „Занимљиво да је му околина сачувала српско име 'Пљевља': ја ни од једног муслимана нисам чуо да изговара турски 'Таслићу'...“ (Божовић, 2016, стр. 915)

„Знао је Григорије Божовић да са старим људима умире и вековна традиција краја, па је у духу путописног правила 'путуј и бележи' пошао у најзабитије крајеве на пут узбудљивом трагању за необичним личностима, неистраженим пределима и несвакидашњим догађајима“ (Ристић, 2005, стр. 226). Сам је писац поставио циљ свог истраживања на самоме почетку путописа, да открије шта једна сељанка све носи на Тронеђи и како сваку ствар назива, а то искуствено коментарише као „најтежу ствар при научавању села“ (Божовић, 2016, стр. 945). Многе научне дисциплине у фокусу свог истраживања имају одевање кроз историјски и културни развој, јер овај сегмент културне историје много говори о прошлости друштва које се изучава. „У историјату одевања учувају се два периода, период традиционалног одевања и период модног одевања. Они се надовезују један на други, али се и међусобно преплићу. Осим што има практичну функцију највидљивију у покривању тела ради заштите (од хладноће, сунца, повређивања, прекомерног прљања и сл.), одећа има и магијско-религијску функцију (ношење одређене одеће у време празника и извођења различитих обичаја животног и календарског циклуса)“ (Ивановић-Баришић <http://etno-institut.co.rs/cir/pojmovnik/o/odevanje.php>; в. Ивановић-Баришић, 2009). Форма и изглед одевних предмета, као и функционална употреба и номинација представљали су, поред етнологских, и предмет изучавања многих лингвистичких, пре свега, дијалектолошких истраживања. У раду ће ексцерпирати лексика којом се именују женски одевни предмети пљеваљског краја бити анализирана у оквирима источнохерцеговачког дијалекта. Поред лексичко-семантичког критеријума анализе, лексичка грађа биће анализирана у контексту дијалектолошких и лексикографских прилога ове дијалекатске зоне. Како би преглед био свеобухватнији, корпус на коме се заснива наше истраживање компаративном методом биће упоређиван са лексичком грађом дијалекатских речника источнохерцеговачке дијалекатске области, али ћемо потврду њихове семантичке мотивисаности и по-

рекла тражити у релевантним речницима. Тим путем доћи ћемо до сазнања да ли је овај сегмент лексике пљеваљског краја специфичан или је део ширег штокавског ареала.

У књижевном делу Григорија Божовића наилази се на прегршт семантичких спецификација многобројне лексике, а у путопису *Женске бресџо-слице* даје се слој апелативне лексике који се односи на означавање одевних предмета, тј. свечане ношње карактеристичне за женске особе у пљеваљском крају почетком XX века. Постојање материјалне културе одређене области изискује и постојање адекватног терминолошког система. А записивањем ове лексичке групе, Божовић је овековечио и слику света која данас не постоји или пак егзистира у врло измењеној форми. Данашња женска популација можда не носи *чемдере* и *јајлуке*, не краси одећу *џафџом* и *ћемером*, па се употребна вредност ових речи смањује или у овом тренутку не постоји.

У издвојеном микросистему лексема, који се односи на денотацију појединих женских одевних предмета у Пљевљима, извршена је класификација⁶ мањих лексичко-семантичких категорија:

- 1) називи за горње одевне предмете;
- 2) називи за доњи део одеће;
- 3) називи којима се именују покривала за главу;
- 4) називи којима се именују покривала за ноге;
- 5) називи којима се означава накит.

Прва лексичко-семантичка група односи се на називе којима се именују женски горњи делови одеће. Божовићев дескриптивни опис ових делова гласи – „сасвим црногорски“. Црногорске су *долакџице* и *зубун* (*веледун*), док је *ђечерма* „стара херцеговачка са сребрним великим пуцима, накићеним златним уресима“ (Божовић, 2016, стр. 946). „Осим тога овде жене имају *гуњ* и *гуњић* (подв. Ј. Б.), црно омашћени као год у Преспи. Гуњ је дужи, досеже до бедара, а гуњић је без рукава, нешто краћи од гуња – продужени сеоски јелек. Сукно је на њима дебље, али врло мекано“ (Божовић, 2016, стр. 947). У набрајању и описивању делова женске свечане ношње из Пљеваља, Григорије Божовић указује на значај украшавања „женског напрсника“: „Приметих да жене много полажу на урес „оплећа“, женског напрсника, који је на чудо сличан преспанском...“ (Божовић, 2016, стр. 947). И последњи део горњих одевних предмета који се у овом запису помиње јесте *којоран*:

6 Метод класификације преузет из Радовановић (2015).

„Најзад ми са снeдивањем, али за мене као послaстицу, показa једaн женски копорaн од црвене млетачке дебеле чохе али са црним свиленим гајтаном и свиленим везом.

— Е, ово су нашим дабама, ришћанкама радили мајстори у Фочи! – рече ми она, видећи да ме та чоха и тај вез више занима од онога подгоричкога.“ (Божовић, 2016, стр. 948)

Овој лексичко-семантичкој групи припадају, дакле, следеће лексеме: *долакџице*, *зудун* (*веледун*), *ђечерма*, *џуњ*, *џуњић*, *оилеће* и *којоран*. Прва лексема *долакџице* мотивисана је називом дела људског тела, што је честа и природна појава (в. Богдановић, 2009). Очигледно је да се ради о горњем делу женске одеће са рукавима до лаката, што се потврђује и семантичком спецификацијом у РСАНУ – *гео народне ношње са рукавима до лакаџа; врсџа крајкој јелека од чохе, сомоџа или сукна* (РСАНУ: *долакџица*, примери који се уз одредницу наводе су, између осталих, и из Колашина и Васојевића). Лексема *долакџице* налази се и у Рјечнику јовора Прошћења, у коме стоји да означава *гео црногорске женске ношње* (Вујичић: <http://raskovnik.org/recnici/MV.RGP>), док се овом лексемом у Ускочком речнику именује *џрслуче, јелече од црвене каџифе, извезено злаџом, које носе невестџе и за удају сџасале девојке* (Станић, 1990, стр. 165).

Лексеме *зудун* и *веледун* Божовић обележава као синониме, што у суштини и јесу. *Зудун* (< тур. *zibin*) јесте турцизам који се код Шкаљџића детерминише као *јорња хаџина од сукна са крајким рукавима или без рукава; крајки каџуџић који се носи исџод каџџана*.⁷ У Вуковом Рјечнику женски *зудун* је дугачак до земље, док је мушки кратак, бели су – од домаћег сукна (Караџић: <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>). Као део црногорске женске свечане ношње појављује се и у говору Прошћења (Вујичић: <http://raskovnik.org/recnici/MV.RGP>) и у говору Ускока (Станић, 1990, стр. 280). Лексему *веледун*, само у варијанти *веладун* (*велада/веледун*), РСАНУ бележи као покрајинску (извор – области Мораче, Колашина) у значењу кратког капута (РСАНУ: *веладун*), док код Станића налазимо да је реч о *дуџачком сџаринском женском каџуџу* (Станић, 1990, стр. 79).

Још један турцизам *ђечерма* (< тур. *gecirme*) користи се за денотацију врсте прслука као дела женске народне ношње. У претходном делу текста видели смо како пљеваљску *ђечерму* Божовић описује, а значење поменуте лексеме објашњава и Добрило Аранитовић (2007, стр. 179) као мање познату реч из путописа – *јелек, џрслук без рукава, обично извезен*, што је идентична спецификација оној из РСАНУ.⁸ Шкаљџић још и наводи све варијанте

7 У Речнику косовско-мешоховској дијалекџа *зудун* је врста мушке и женске горње хаџине домаће израде од белог сукна (Елезовић, 2017 – <http://raskovnik.org/recnici/GE.RKMD>).

8 Ђечерма, ж. (тур. *gecirme*), део народне ношње, јелек, прслук без рукава, од чоје или свиле, обично извезен, који се не закопчава (РСАНУ: *ђечерма*).

лексеме, те су присутне *ћечерма*, *ћечрма*, *јечерма*, *јечрма*, *їечерма*, *їечрма*. Управо се у Вуковом Рјечнику, поред лексеме *ћечерма*, јавља варијанта *јечерма* као јелек (*око Сиња, женски њлавејшан зудун, без рукава*) (Караџић: <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>).

Балканску лексему *їуњ*, као и *їуњић*, Скок дефинише као *хаљину одређене врсте*, док је у РСАНУ (извор: Црна Гора) реч о *делу мушке народне ношње, обично сукненом ојршачу са рукавима који се носи умесџо јорњеї каїуша* (РСАНУ: *їуњ*). Вук, такође, бележи ову лексему, а варијантом *їунаш* денотира се *комаг џоїле вунене одеће* у Ускочком речнику (Станић, 1990, стр. 143).

У путопису Григорија Божовића у фокусу су и естетске чињенице одевања у које спада уграђивање детаља у одећу, као нпр. вез (уп. Богдановић, 2009, стр. 154). Горњи одевни предмети који су подложни оваквој врсти улепшавања јесу *оїлеће* и *којоран*. Лексему *оїлеће* која означава *женски наїршник* уврстио је Аранитонових (2007, стр. 181) као дијалектизам у путописима из пљеваљског краја, док у РСАНУ овај дијалектизам денотира *країку женску кошуљу (најчеїше украшена везом)*. Поред ове, у РСАНУ наводи се и варијанта *оїлећак*, која као секундарно значење има *їредњу извезену сїрану женске кошуље; везени, нашивени гео на їредњој сїрани кошуље*. У Рјечнику, овом лексемом именована је женска кратка кошуља (Караџић: <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>). Естетске вредности пљеваљског *којорана* огледају се у свиленом везу и црном свиленом гајтану (Божовић, 2016, стр. 948), и за разлику од Вука и Скока код којих је то *хаљина са рукавима од њлавејшне чохе*, Божовић бележи да је од *црвене млеїшачке геделе чохе*. Лексему је забележио и Вујичић у Прошћењу (<http://raskovnik.org/recnici/MV.RGP>), где се њоме именује *їрслук*, док је код Ускока реч о *каїушу* (Станић, 1990, стр. 378).

Другу тематску категорију чине називи којима се именују женски доњи одевни предмети и у овом путописно-репортерском запису Григорија Божовића пронађене су само две лексеме – *сукња* и *оїрежина*. И *сукња* је „потпуно црногорска“, док *опрежину* описује са више детаља: „Неколико примерака *опрежина*, која су управо права старија ношња у овом крају, изазивљу дивљење по израђевини. То је ткиво од вуне, лана и памука. *Опрежина* је врло кратка плисирана *сукња*. Али она није плисирана, нити глачана. Тако је изаткана 'намрскано' (плисирано) на 'узвод'“ (Божовић, 2016, стр. 947), напомињући да је ово „једна особитост овога краја и ванредно притом лепа и уочљива“ (Божовић, 2016, стр. 947).

Семантичку вредност лексеме *оїрежина* до детаља је дефинисао Григорије Божовић да јој друге потврде и допуне нису потребне. Заправо, ово сведочанство могло би да послужи као релевантан извор у изради културолошког речника. У Вуковом Рјечнику још су присутне варијанте типа *оїреїача*, *оїреїљача*, *їреїача*, *їрежина* (Караџић: <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>). Лексемом *оїрежина* у говору Ускока именује се *гео сїомака исїод њојаса*, као

и *сладији део волујске коже*, док се лексемом *ојрежњача* означава *кецеља* (Станић⁹, 1990, стр. 50). Исто значење приписује се лексеми *ојрејача* у РСАНУ.

У трећој семантичкој групи издвојене су лексеме којима се именују покривала за главу. Жене су у пљеваљском крају носиле „женска покривала“ која су се разликовала по боји, везу, величини, па тако из пера Григорија Божовића сазнајемо за *чемдере*, односно *удрадаче*, за *руйце*, *јајлуке* и *шамиије*:

„[...] *удрадаче (чемдере)* (подв. Ј. Б.), женска покривала, *шамиије* (подв. Ј. Б.) у разним бојама и каквоћама које оне купују у граду, и *руйце, јајлуке* (подв. Ј. Б.), које после везу црном свилом. Ти се рупци носе у руци или за појасом. А истоветни су овима који се виде на фрескама у псачи код Криве Паланке.“ (Божовић, 2016, стр. 947)

Удрадаче и *чемдере* Божовић обележава као синониме за означавање женских покривала. Балкански турцизам из области ношње *чемдер* Скок бележи у значењу *белој финој њлајина* и *руйца* којим се Туркиње *покривају њреко њлаве*. Иста лексема потврђена је и у Вуковом *Рјечнику*, затим у говору Прошћења где означава *делу девојачку мараму, украшену ресама*. У *Ускочком речнику* јављају се оба назива као синонимима, што одговара ситуацији у ексцерпираној грађи из Пљеваља. Станић, дакле, бележи турцизам *чемддер* (< тур. *semer*) који означава *мараму којом се девојка удрађује*, као и домаћу лексему *удрадача*⁹ која денотира, такође, *мараму за удрађивање*, а мотивисана је називом дела тела са којим је функционално у директној вези. У нашој грађи, као општи назив за мараму, јавља се турцизам *шамиије* (< тур. *same*), а потврђен је у Вуковом *Рјечнику* и у говору Ускока (*шамииа*), с тим што Станић наглашава да се ради о *марамима од њанке њканине* (Станић⁹, 1990, стр. 499), а Божовић да се у Пљевљима јављају у разним бојама¹⁰ (Божовић, 2016, стр. 947).

Као синоним лексеми *рудац* Божовић је забележио турцизам *јајлук* (< тур. *yaglik*) у значењу *мараме која се везе црном свилом*. Шкалајић бележи да је *јаглук дуђуљасији рудац злајом извезен на једном ујлу*, и у РСАНУ стоји да се ради о *марамима украшеној везом*, док се код Ускока ради само о *марамиици* (Станић, 1990, стр. 326).

Називи којима се именују покривала за ноге представљају посебно лексичко-семантичко поље. Лексеме које се односе на мушке чарапе су *дљечве* (*дјелаче*) и *дрдске чарапе*, док су разноврсније оне којима се именују женске:

„Женске се пак плету на 'кола' и на 'пасове', на којима је шара уплетена, док постоје и 'кратке чарапе', на којима је вез на 'вођице' и 'куке', изведен у необи-

9 Осим у *Ускочком речнику*, лексема *удрадаче* пронађена је у *Речнику* Матице српске (1990) у истом значењу, уз синоним *повезача*.

10 Исто значење лексеме *шамиија*, са разнобојном квалификацијом, потврђује се у *Речнику* Матице српске (1990).

чан рељеф. А стара женска чарапа рађена је 'на преплет' са једном иглом, те личи на вез. Уз њих иду назувице, наглавци и навршци, махом плетени на куке.“ (Божовић, 2016, стр. 947)

Иако су у фокусу нашег истраживања, као и у самом путопису, женски одевни предмети, у инвентару ове тематске групе налазе се лексеме којима се именују мушке чарапе, те је од исте важности осврнути се и на њих. Поред *брдских чарапа* које су шарене, мушке беле чарапе називају су *дјелаче* или *дљечве*. Наиме, у извору који смо користили (Божовић, 2016, стр. 947) уместо *дљечве* стоји *дљечес*, што верујемо да је коректорска грешка, јер назив *дљечес* не постоји као потврда ни у једном речнику. У штампаном тексту *Полишике*¹¹ из 1932. године, иако лошег квалитета, назире се лексема *дљечве*, а потврду за ову тврдњу налазимо и у издању *Кроз некадању шромеђу: њушойисна ѡроза о ѡлвеваљском крају из 1932. ѡдине*¹², јер Аранитонових (2007, стр. 178) у речнику наводи *дљечве* (*дјелаче*) за означавање мушких чарапа. Потврду за израз *дљечве* налазимо и у Вуковом Рјечнику, где се још налази и *дјечва* (Караџић: <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>). За *чарапе доколенице*, *без шара*, и у Прошћењу се користи назив *дјечве*, а за *вунене крајке чарапе без шара* – *дјелаче* (Вујичић: <http://raskovnik.org/recnici/MV.RGP>).

Других посебних лексема за именовање мушких, али и женских чарапа нема, сем што је дистинкција у изради, односно у плетењу и везу детаљно изложена у самом путопису. Поред тога, Божовић напомиње да уз ту врсту чарапа иду и плетене *назувице*, *наглавци* и *навршци*. Ове просте домаће лексеме прозирне мотивације потврђују се у још неким идиомима. Пре свега, у поменутом издању путописа (*Кроз некадању шромеђу...*), Аранитонових *бележи* лексему *навршци* за именовање *врсџе ѡрилавака*, *навлака* и лексему *назувци* којима се означавају *вунене ѡлучарапе које се навлаче на чарапе* (2007, стр. 181). Исту потврду лексеме *назувци* налазимо код Вука, као и говору Прошћења где се наводе и синоними *ѡрилавак* и *наглавак* (Вујичић: <http://raskovnik.org/recnici/MV.RGP>). У *Ускочком речнику* уз одредницу *ѡрилавак* наводи се синоним *наглавак*¹³, уз објашњење да је то *део чарапе који одухвања сѡйѡало*, односно *исѡлеѡени комад ѡдуђе који се ѡдува на сѡйѡало*, *чарапа без ѡрлића* (Станић, 1990, стр. 480).

Пету тематску целину чине називи којима се именује накит.

„Но те жене имађаху и своје ручне торбице, 'ташне', коју би свака млада лепотица могла пронети кроз Кнез Михаилову да јој позавиде. То је 'плетивача', до-

11 *Полишика*, 1932-10-30-012, бр. 8790.

12 Божовић, Г. (2007). *Кроз некадању шромеђу: њушойисна ѡроза о ѡлвеваљском крају из 1932. ѡдине*. Шабац: Заслон.

13 В. *Речник* Матице српске, 1990: *наглавак*.

душе некадања, а данас права ташна, за рубац, претње и друге ситнице.“ (Божовић, 2016, стр. 947)

Иако ташне тематски не спадају у ово поље, пљеваљска ташна, ипак, спада у домен женске домаће радиности. Како је записао Григорије Божовић (2016, стр. 947), *џлејивача је нежније и џажљивије џканица и урешена кишмама од вунице или свиле*. Лексему *џлејивача* проналазимо једино у *Ускочком речнику* уз коментар да је *џо џорба* у којој *џобани носе уџину или женске особе џрибор* за *џлејшење, омања џорба* (Станић^а, 1990, стр. 103), као и у речнику мање познатих речи уз путописе из Пљеваља (уп. Аранитонових, 2007, стр. 182) и *Речнику* Матице српске (1990, стр. 468).

„Од накита, који је богат и обично нелажан, ово је: 'игле' (две) са мањим јабукама, везане такође сребрном верижицом и украшене 'поткитама', трепетљикама. Тим иглама се учвршћује убрадача за косу. 'Спуча', џердан и спучач са 'сјајкама' (светлим џинџувама). 'Спуча' од три повезане сребрне паре (перпер, динар); то је брош. Обоце 'трепетљике', од позлаћена сребра, кујунџијска израда у Фочи, коју може носити свака госпођа и модерне, са лажним бисером или камењем. Прстење сребрно, све кујунџијске работе, нарочито бурма од пет сребрних филиграном украшених колутава. Наруквице, гривне од тешкога кованог сребра у Фочи, са много изведених шара. 'Тканице', појас, колан, од једнога златотканог ширита који на крајевима има сребрне пафте и на њима позлаћену 'куку' и 'петљу'. Показали су ми неколико примерака. Уколико је који био старији, утолико багреница боља и пафта уметничкије. Али две снахе и две девојке имаху и по 'ћемер', онај прави филигрански призренски рад са позлатом сребрне жице на појединим местима.“ (Божовић, 2016, стр. 947–948)

Брошеви, огрлице, прстење, наруквице, појасеви – врсте су сребрног накита које Божовић имао прилике да види у пљеваљском крају и да их подробно опише у свом путописно-репортерском запису. Накит је углавном именован туђицама, као што су *џердан, колан, џафше, ћемер...* Описујући накит Божовић бележи да је *сџуча од џри џовезане сребрне џаре (џерџер, динар)* заправо брош. Потврду ове лексеме налазимо у говору Прошћења и код Ускока, али у нешто измењеном значењу. Вујичић бележи да се лексемом *сџуча*¹⁴ именује *иџла којом се нешиџо сџаја, сасџавља*, док код Станића налазимо више значења – 1. а. *дуџме за сџучање закоџчавање, које се сасџоји из два дела од којих се један уџискује у друџи (мушко, женско), б. најрава за закоџчавање, коџча. 2. дуџме за закоџчавање уоџшиџе* (Станић^а, 1990, стр. 333–334). У значењу појаса, Божовић наводи још две лексеме, домаћу *џканица* и турџизам *колан*. Скоро све потврде семантизма лексеме *колан* су истоветне – означава *женски џојас, односно украсни џојас женске народне ношње* (уп. РСАНУ, Караџић,

14 У *Речнику* Матице српске (1990, стр. 955) јавља се облик спучалица у значењу копча, дугме, закачка.

Skok, Škaljić), једино се у говору Ускока при помену ове лексеме мисли на, пре свега, *кожни њојас којим се учвршћује, веже седло на коњу*¹⁵, а затим на *њојас уојшше* (Станић, 1990, стр. 371). Ова врста појаса, како се у нашем извору наводи, на крајевима има сребрне *њафше*. То је још једна лексема турског порекла чије је једно од значења, како наводи Шкаљић, *којче на женским њојасевима од сребра или којје груої мейала, лијеїо израђене и украшене... честїо се и сами женски њојас са њафшма назива њафше* (уп. Skok). Поред именована украсног дела женске народне ношње, у Вуковом Рјечнику *њафша* се још наводи у значењу *њојаса који ојасују свешшеници за време службе* (уп. Караџић, РСАНУ). У ексцерпираној грађи проналазимо још један балкански турцизам *ћемер* (< тур. kemer) у значењу *женскої украсної њојаса*, а овакву потврду, осим у пљеваљском крају, проналазимо у говору Прошћења и Ускока (уп. Вујичић: <http://raskovnik.org/recnici/MV.RGP>; Станић^а, 1990, стр. 398). Поред ове, употребљава се још у области грађевинарства у значењу свода или кућице од камен (уп. Караџић: <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>; Skok).

„Божовићев препознатљив осјећај за етнографски особен, живописан и карактеристичан детаљ – у одјећи домородаца, њиховом понашању, породичном устројству, начину мишљења и поимања свијета, резултирао је незаборавним записима који улазе у сам врх његове путописне прозе. Такав је, на примјер, путопис *Женске дресшослице*, права химна вјештим женским рукама мељачких плетилца, шваља и везиља...” (Аранитонович, 2007, стр. 9). У овим речима Добрила Аранитоновича огледа се значај лексичког богатства које није ишчезло нестајањем културног идентитета људи тог времена, а захваљујући теренском истраживању Григорија Божовича и његовом осјећају да задељежи све што је битно за културу једног региона.

Издвојена грађа која представља базу нашег истраживања потиче из периода тридесетих година XX века, док се територијално односи на пљеваљску област и припада источнохерцеговачкој дијалекатској зони. Укупно је обрађено 25 лексема из терминолошког система женских одевних предмета. Лексичко-семантичка анализа ексцерпираних грађе, коју смо класификовали у пет тематских поља, расветлила је њихову семантичку мотивисаност и порекло. Очигледна је употреба великог броја балканских турцизама, али не изненађује ни квантитет домаћих лексема мотивисаних деловима тела. Такође, грађа је упоређивана са постојећим лексикографским остварењима ове дијалекатске области, тако да се компаративним приступом дошло до одређених диференцијалних карактеристика на граматичком, али и на семантичком плану обрађене лексике. Нешто више од половине анализиране лексике налази се у Вуковом Рјечнику, што опет потврђује тврдња Г. Ружичића (1927) да је пљеваљски говор, као део херцего-

15 Такође и у Речнику *косовско-мејохишкої дијалекта* (Елезовић, 2017 – <http://raskovnik.org/recnici/GE.RKMD>).

вачког дијалекта новијег типа, скоро идентичан Вуковом. Процентуално скоро исти део лексичког инвентара потврду налази у ускочком говору, док је свега осам лексема идентично називима из говора Прошћења.

Постојање овог терминолошког система пјеваљске језичке заједнице одаје дух некадашње материјалне културе одевања, а самим тим и начина живљења на Тронеђи. Традиционално поимање одевања и неговања спљашњег у пјеваљском крају огледа се у свакој лексеми коју је Григорије Божовић перципирао у говору, записао и описао, а нама оставио као богат извор за будућа проучавања и доприносе познавању народне ношње пјеваљског краја, као и дијалекатске лексике овог подручја.

ИЗВОРИ

- Божовић, Г. (2016). Пљевља. У: Ј. Ристић (прир.), *Пушћојиси* (914–916). Београд: Завод за уџбенике.
- Божовић, Г. (2016). Женске бесposлице. У: Ј. Ристић (прир.), *Пушћојиси* (945–948). Београд: Завод за уџбенике.
- Божовић, Г. (1932). Женске бресposлице. У: *Полиџика*, 1932-10-30-012, бр. 8790. Преузето са: <http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/politika>

ЛИТЕРАТУРА

- Аранитонових, Д. (2007). Пјеваљски крај у путописној прози Григорија Божовића. У: Г. Божовић, *Кроз некадању шромеђу: џушћојисна џроза о џљеваљском крају из 1932. џогине* (5–13), Шабац: Заслон.
- Богданових, Н. (2009). Лексика одевања мотивисана називима делова тела. У: Д. Жунић (прир.), *Тело и одевање* (151–155). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.
- Вујичић, М. (2018). *Речник џовора Прошћења: елекџронско издање*. Београд: Институт за српски језик – Центар за дигиталне хуманистичке науке. Преузето са: *Расковник: речничка џлајџформа*. С. Петровић, Т. Тасовац (ур.), <http://raskovnik.org/recnici/MV.RGP>
- Елезовић, Г. (2017). *Речник косовско-меџохиској дијалекџа: диџиџално издање*. Београд: Институт за српски језик – Центар за дигиталне хуманистичке науке. Преузето са: *Расковник: речничка џлајџформа*. С. Петровић, Т. Тасовац (ур.), <http://raskovnik.org/recnici/GE.RKMD>
- Јевтовић, М. (2005). Приповедачки кругови Григорија Божовића. У: М. Панџић и С. Карамата (ур.), *Косовско-меџохџски зборник* (215–223). Београд: САНУ.
- Караџић, В. Стефановић (2017). *Срџски рјечник: диџиџално издање*. Београд: Институт за српски језик – Центар за дигиталне хуманистичке науке. Преузето са: *Расковник: речничка џлајџформа*. С. Петровић, Т. Тасовац (ур.), <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>

- Ивановић-Баришић, М. *Одевање*. Преузето са: <http://etno-institut.co.rs/cir/rojtmovnik/o/odevanje.php>
- Ивановић-Баришић, М. (2009). Тело и одело. У: Д. Жунјић (прир.), *Тело и одевање* (141–150). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.
- Недељков, Љ. (2012). Тематска лексикографија као сведочанство о културном идентитету. У: Б. Димитријевић (ур.), *Филологија и универзитет, зборник радова са научној скупи Наука и савремени универзитет 1* (105–120). Ниш: Универзитет у Нишу – Филозофски факултет.
- Радовановић, Д. (2015). Из одевне лексике у Сиринићкој жупи. У: М. Ковачевић и В. Поломац (ур.), *Пушевица српских идиома* (139–150). Крагујевац: ФИЛУМ.
- Радовић Тешић, М. (2015). Осврт на лексику Григорија Божовића. У: М. Ковачевић и В. Поломац (ур.), *Пушевица српских идиома* (473–478). Крагујевац: ФИЛУМ.
- Речник српскохрватског књижевног језика* (1990). Нови Сад: Матица српска.
- Ристић, Ј. (2005). Григорије Божовић (путописи). У: М. Пантић и С. Карамата (ур.), *Косовско-меџохијски зборник* (225–232). Београд: САНУ.
- Ружичић, Г. (1927). Акцентски систем пљеваљског говора. *СДЗД*, III, 113–176.
- РСАНУ (1959–2017). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XX*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Станић, М. (1990–91). *Ускочки речник 1–2*. Београд: Научна књига.
- Škaljić, A. (1973). *Turcizmi u srpskohrvatskom - hrvatskosrpskom jeziku, treće izdanje*. Sarajevo: Svjetlost.

JOVANA D. BOJOVIĆ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
INSTITUTE FOR SERBIAN LANGUAGE
BELGRADE

GRIGORIJE BOŽOVIĆ AS A DIALECT LEXICOGRAPHER
– EXAMPLES FROM “WOMEN'S IDLENESS”

Summary

In the travel writings of Grigorije Božović, apart from the descriptions of the events, people, landscapes, and everything else that is distinctive for the world he writes about, there are notes that give us the insight into the speech of a specific region, stylistic singularities of the speakers, the characteristics of the sentence itself, as well as the richness and the semantics of the certain words. His systemic and linguistic observations mostly refer to the semantic contents

of the toponyms, ethnonyms, and the particular lexemes of the folk speech. In the majority of his travel and documentary writings, the linguistic discourse can also be followed.

Thus, in his travel writing entitled “Women's Idleness”, published in “Politika” in 1932, one can find testimonies of the lexis typical for the region he visited. This record geographically refers to the Pljevlja region. In it, to the readers of “Politika”, Božović pointed to the richness of the language and the peculiarities of this regional lexis, that is to say, to the lexical microsystem that refers to the denotation of the women’s clothes.

In this paper, through the lexical and semantic analysis of the excerpt, the specific quality of the words, the usable value of which in the literary language is minimal, is indicated. In order to gain knowledge of the fact whether our material is specific or it is a part of the wider Stokavian dialect territory, it will be compared to the relevant data from the dialect lexicography. Also, through the etymological perspective, the semantic field of this lexical group is perceived, so the results of the analyses will be significant, both for the lexicology and the linguistic culturology, and the traditional culture of the mentioned region.

Keywords: lexis; lexicography; linguistic culturology; Grigorije Božović; travel writings; Pljevlja region; women’s clothes.